

Релігія і церква

УДК 322.2 «1920»

Л. Л. Бабенко

ОДИН ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ДВОХ ПОЛТАВЦІВ: ДО ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 1920-ИХ РОКІВ

У статті аналізується початковий період розгортання антирелігійної стратегії більшовицької влади на території України. Він проходив на тлі придушення військово-політичного опору радянській владі, специфічних умов адаптаційних процесів в українському соціумі, абсолютній більшості якого було притаманне несприйняття богоборчої політики більшовиків. Однією з перших антирелігійних кампаній стало вилучення церковних цінностей з храмів і монастирів під приводом концентрації коштів для боротьби з голодом 1921-1923 років. Акцентовується увага на ролі радянських органів державної безпеки (Всеукраїнської надзвичайної комісії, з березня 1922 року – Державного політичного управління) в організації і агентурно-оперативному супроводі згаданої кампанії. Механізм боротьби з різними категоріями противників більшовицької політики розкритий на прикладі конфлікту інтересів більшовицької влади у Полтаві та авторитетних громадсько-наукових і релігійних діячів І. Павловського та єпископа В. Зеленцова, які намагалися врятувати духовенство полтавських церков від арештів і звинувачень у приховуванні церковних цінностей. Показані методи й технології репресій, соціально-психологічні риси представників нової влади.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Іван Францевич Павловський, єпископ Василь Зеленцов, Полтава, Православна церква, кампанія вилучення церковних цінностей, органи державної безпеки, репресії.

Формування політико-правових засад державно-церковних відносин з утвердженням більшовицької влади в Україні розпочиналося з однієї з найгучніших антирелігійних кампаній – вилучення церковних цінностей. Її сутність, характер, спрямованість як складника антирелігійної стратегії, знайшли висвітлення у дослідженнях вітчизняних учених: В. Пашенка [12], О. Нестулі [10], А. Киридон [8], О. Тригуба [15] та ін. Зверталася до аналізу проблеми й авторка цієї статті [2, 3]. Разом із тим залишаються окремі її аспекти, наукова актуальність яких підсилюється інтересом до діяльності конкретних персоналій у більшовицькому соціумі та виявленням нових документів, що характеризують епоху початкового становлення радянської влади.

Предметом дослідження у статті є з'ясування громадянської позиції авторитетних полтавців – історика Івана Францевича Павловського та настоятеля Троїцької церкви, згодом єпископа Полтавського і Прилуцького Василя Зеленцова – у ставленні до кампанії вилучення церковних цінностей на тлі зростаючої репресивної ролі радянських органів державної безпеки (ВУЧК-ДПУ). Авторка статті ставить за мету через призму особливостей соціальної парадигми

більшовицької влади показати адаптаційні процеси в середовищі полтавської інтелігенції

Хронологічні межі дослідження обмежуються 1919-1922 роками, упродовж яких розгорталися події, що визначили подальшу долю І. Павловського та єпископа В. Зеленцова.

Ім'я І. Павловського по праву займає почесне місце в пантеоні видатних полтавців, які увічнили наш край своєю подвижницькою працею. Педагог, організатор музейної та архівної справи, один із творців і незмінний секретар Полтавської губернської архівної комісії та редактор багатьох її видань, вдумливий дослідник історії краю, збирач і хранитель пам'яток старовини – цей перелік сфер діяльності І. Павловського можна було б продовжувати. Його опублікована наукова спадщина є цінним джерелом наукових пошуків сучасних істориків. Важко також переоцінити його внесок у загальну атмосферу культурно-освітнього і наукового життя Полтавщини.

Історики й краєзнавці Полтавщини досить часто звертали увагу на різні аспекти життя і діяльності вченого й педагога, хоча й оперують здебільшого вже розтиражованими матеріалами та сюжетами. Низку публікацій, особливо останніх років, компілюють попередні та майже не пропонують нових підходів до оцінки постаті І. Павловського. Разом із тим В. Коротенко, аналізуючи особистий фонд ученого в Центральному державному історичному архіві у місті Києві, констатував його невичерпані ресурси. Матеріали 108-ми справ фонду – опубліковані та неопубліковані праці, підготовчі матеріали до них, документи біографічного характеру – чекають на дослідників [9, с. 108]. Неодноразово звертався до теми Т. Пустовіт. Йому належить заслуга введення в обіг нових, хай і нечисленних, фактів родинної біографії І. Павловського [13, с. 232-235]. Безперечним є пріоритет Л. Шендрик у висвітленні діяльності Павловського як організатора музею історії Полтавської битви. Дослідниця простежила основні етапи його наукової діяльності та проаналізувала зусилля вченого щодо створення музейного закладу. У цій сфері розкрився також талант організатора і громадського діяча, який заслужено додав авторитету І. Павловському [18, с. 199-202]. Цікавими за тематичною новизною є наукові розвідки Є. Сторохи [14, с. 5-6] та О. Безверхнього [4, с. 6-8]. Перша з них присвячена І. Павловському як біографу І. Котляревського, інша – зв'язкам організатора музею з шведськими істориками й громадськими діячами у справі спорудження монумента на могилі загиблих у 1709 році шведів, вивчення місця битви тощо.

У переважній більшості історики й краєзнавці звертають увагу на період життя і діяльності Павловського до 1917 року, що об'єктивно вмотивовано – він найбільш плідний, продуктивний і суспільно затребуваний. Учений і педагог, як відомо, помер 7 травня 1922 року. Чим було наповнене його життя упродовж останніх п'яти років? Про це ми частково дізнаємося зі спогадів А. Фролова, зафіксованих Т. Пустовітом. Йдеться про глибокі переживання вченого, котрий залишився «без улюбленого дітища» (архівна комісія припинила діяльність у 1919 році), він продовжував багато працювати, усамітнівшись та звузивши коло спілкування, хоч його праці вже ніхто не публікував. Спостерігаючи за новим більшовицьким повсякденням, він занотовує у щоденнику всі полтавські події, проте на відміну від щоденника його сучасника лікаря О. Несвіцького, цим записам не пощастило – у роки терору родина не наважилася їх зберегти. Як

свідчить нащадок ученого, тоді «неодноразово до нього зверталися за допомогою представники інтелігенції, сусіди та просто знайомі, що постраждали в своїх правах. Незважаючи на особисту небезпеку, вчений давав поради, клопотав за опальних земляків перед місцевими всевладцями» [13, с. 234]. Водночас більшовики визнали науковий і громадський авторитет Павловського, не позбавивши його житла та забезпечивши державним «академічним пайком».

Постать єпископа Василя Зеленцова також вивчалася в контексті більшовицької антирелігійної політики [2; 12]. У процесі роботи з архівно-кримінальною справою репресованого єпископа [5] авторці вдалося виявити кілька документів, котрі безпосередньо вказують на цікавий характерний епізод кампанії вилучення церковних цінностей у Полтаві, що виявив близькість поглядів і настроїв, очевидно, й дружні стосунки останнього з Павловським, а також дозволяють зробити припущення, що вченого теж очікували арешт і чекістські застінки. Цитування матеріалів цієї архівної справи та щоденникових нотаток у статті наводимо мовою оригіналу, аби з більшою достовірністю відтворити сутність і характер подій, а текст таємної телеграми, яка й стала безпосереднім приводом політично вмотивованих переслідувань обох діячів, публікуємо повністю.

У 1919 році більшовицькі війська, витіснивши денікінців, остаточно встановили радянську владу на території України. Населення опинилося в умовах тотального «червоного терору». Якою ж була ситуація в Полтаві? Її хроніка відображена у щоденнику О. Несвіцького. Так, автор вказував на арешти серед інтелігенції (М. Рудинський та дві його сестри, К. Мошенко, В. Воропай, Гусеченко, М. Максимов, С. Шкроб, Жаботинський, повторно – Н. Старицька, ув'язнені в концтабір священики О. Каменський і Г. Тарасенко, партійний діяч К. Ляхович та ін.), примусове збирання для робітників Донбасу «...білизни, одягу, чобіт і взагалі всього, що стосується одягу і взуття, а також різний посуд», дорожнечу [7, с. 238]. Ціна фунта хліба на базарі сягала одноденного заробітку робітника або радянського чиновника. Влада навіть встановила норми запасів продовольства на одну людину, які можна було тримати в помешканні й не підлягали реквізиції: не більше пів пуда борошна, 5 фунтів сала, 2 фунти цукру, 3 фунти солі, 10 коробок сірників, пів фунта тютюну тощо.

Чи не найчастіше автор щоденника згадував про розстріли, котрі проводили полтавські чекісти, про що повідомляли газети: у 1921 році 29 січня розстріляли 8 чоловік, 2 лютого – 34, 15 травня – 10 і т. д. Він влучно охарактеризував роль карального органу більшовиків: «судячи з усього ЧК залишається як і раніше при всіх своїх правах на майно і саме життя міста» [7, с. 240]. Спрощена система судочинства передбачала винесення смертних вироків революційними трибуналами і «трійками» на підставі наказу президії ВЧК від 17 березня 1920 року за підписом Ф. Держинського.

Чекісти фактично безкарно займалися реквізиціями і привласненням майна під час обшуків, про що отримували неодноразові нагадування від губревкому: «В Губчека. 23.04.1920 г. Губревком предлагает всё реквизированное конфискованное имущество немедленно же передавать в соответствующие отделы, кому по праву надлежит ведать этим...», а також «В Губчека. 28.04.1920 г. Губревком предлагает все конфискованные сладости, находящиеся в распоряжении Губчека, выдать немедленно тов. Ганенко для распределения в

подведомственных Отделу социального обеспечения приютах» [11, с. 23]. Про моральне обличчя представників «караючого меча» партії свідчить той же О. Несвіцький: «В нашей квартире реквизирована была одна комната чекистом-латышом Бернардовым, негодяем порядочным, который, уезжая, украл ковёр, образ, висевший в комнате, бронзовые статуэтки с моего письменного стола, посрывал плюшевую обивку с мебели и пошил себе из неё халат и туфли» [11, с. 30].

Органи державної безпеки, використовуючи легальні та агентурно-оперативні методи збору інформації, отримували достовірні дані про настрої духовенства і віруючих. У щоденних інформаційних зведеннях ВЧК-ВУЧК-ДПУ для керівництва країни було передбачено спеціальний окремий розділ «Духовенство», де й фіксувалися конкретні прояви ставлення до актів радянської влади, зокрема, й до вилучення церковних цінностей. Представники ВУЧК-ДПУ в 1921-1922 роках брали участь у діяльності республіканських і губернських «трійок», що координували роботу з вилучення цінностей і складалися з секретаря губкому КП(б)У, начальника губвідділу ВУЧК-ГПУ і губернського військового комісара. У Полтавській губернії до її складу входив і певний час очолював начальник губвідділу ВУЧК-ДПУ Е. Лінде. Відповідно до чіткого розподілу функцій місцеві чекістські апарати забезпечували виявлення схованок коштовностей або книг описів церковного майна, осіб із «контрреволюційними настроями», прогнозування можливих актів спротиву чи саботажу вилученню, контролювали процес вилучення, обліку, зберігання й транспортування вилучених цінностей тощо.

Інформаційні зведення з місць у вигляді записок, телеграм, аналітичних матеріалів із заданою періодичністю надходили в секретний відділ ВУЧК-ДПУ УСРР у Харкові, потім узагальнені матеріали надавалися керівництву ВУЧК-ДПУ УСРР та СРСР, вищому партійному і державному керівництву. Координаційна діяльність губернських «трійок» була конспіративною, а вся їхня кореспонденція мала суворо таємний характер, пересилалася спеціальною поштою, до якої мали доступ особи з спеціальними повноваженнями. Офіційно ж «трійки» діяли через органи виконавчої влади та губернські комітети «Помголу». Один із численних циркулярів керівництва ГПУ УСРР вимагав від місцевих апаратів: «...забезпечити повне інформування про все, що відбувається в середовищі духовенства, віруючих та ін. У разі виявлення в ролі організаторів виступів буржуазних, купецьких елементів, колишніх чиновників та ін. арештовувати їх призвідників. За потреби, особливо, якщо чорносотенна агітація зайде надто далеко, організувати маніфестації за участю гарнізону зі зброєю, з плакатами «Церковні цінності для порятунку життя голодуючих» та ін. Авторитетних попів, якщо можливо, не чіпати до кінця кампанії, негласно, але офіційно (через розписки, через Губполітвідділи) попередити їх, що в разі будь-яких ексцесів вони будуть відповідати першими» [16, арк. 1].

Серед полтавського духовенства вирізнявся своїм авторитетом священник, із 1925 року єпископ Полтавський і Прилуцький Василь Зеленцов, який належав до послідовників патріарха Тихона. Якщо більшість священників покірно виконували розпорядження органів влади, то В. Зеленцов відкрито висловлював обурення методами вилучення і висловив недовіру щодо цільового використання вилучених цінностей у майбутньому. Зокрема у протоколі архівно-кримінальної справи на

запитання слідчого про зміст однієї з проповідей, священник пояснив: «Я звертав увагу віруючих на те, що гнів Божий може обрушитися на нас, якщо вилучені церковні цінності підуть не на голодуючих, а на буденні життєві потреби. <...> у мене не вистачає гарантій бути впевненим, що вони підуть тільки на голодуючих». Слідчий, звісно, трактував висловлене тенденційно, уточнюючи: «Іншими словами, ви закликали до нездачі цінностей і чинити опір вилученню? – «Ні, я лише висловив недовіру до того, чи в змозі буде радянська влада виконати цілком свій намір використати їх за призначенням». Він уважав, що набагато ефективніше було б компенсувати вартість церковних цінностей хлібом і грошима для потреб голодуючих [5, арк. 37 зв.]. До речі, з цією пропозицією вперше виступив патріарх РПЦ Тихон. Створений ним Церковний комітет допомоги голодуючим провадив збір коштів, продовольства, відкривав їдальні, притулки, пункти медичної допомоги тощо. Цю позицію підтвердив і одеський архієпископ Феодосій у ході бесіди з головою губвиконкому В. Аверінін: «Ви кажете, що робітники зі своїх мізерних пайків вносять частину на користь голодуючих. Цілком правильно, але зараз (у ході бесіди – авт.) ідеться не про те, щоб віддати частину зі свого заробітку, а про вилучення церковних цінностей. Ми готові віддати половину свого статку, але не церковні цінності. Це не означає, що церква проти допомоги тим, хто голодує» [16, арк. 32].

Події у Полтаві розгорталися драматично. І. Павловський помер 27 травня 1922 року, у розпалі кампанії вилучення, а 30 травня було заарештовано В. Зеленцова. Цього ж дня в помешканні останнього згідно з процедурою було проведено обшук і виявлено переписану від руки копію цілком таємної телеграми, адресованої керівництву ДПУ в Харкові за підписом голови Полтавського губвідділу ДПУ Едмунда Лінде. Як з'ясувалося незабаром, текст цієї телеграми передав Зеленцову Павловський. Про джерело її отримання у справі не йдеться, є лише епізодичний натяк про працівника пошти – знайомого І. Павловського, котрий співчував духовенству. Незважаючи на психологічний стан членів родини покійного вченого, чекісти проводять обшук у будинку. В архівній справі серед інших документів зберігся ордер № 53 на проведення обшуку «... у Павловського Івана Францевича, проживаючого на ул. Пушкинской и Прохоровской. И в зависимости от обыска, задержать гр. Павловского. 3 июня 1922 г. Сотр. ГПУ Катрусь». У «требовании № 2585» наголошувалося: «При обыске обратитъ особое внимание на переписку, книги, и разного рода бумаги». Очевидно, коли готувався ордер, слідчі ще не знали про смерть І. Павловського.

Обшук здійснювався того ж дня надзвичайно ретельно. У протоколі зазначалося: «3 июня 1922 г. При обыске присутствует понята Фролова Вера Ивановна, живущая в этом доме. Ничего не обнаружено. Взят один лист, написанный Павловским. Примечание: И.Ф. Павловский умер 27.05.22 г., похоронен 29.05.22 г.». Проведена почеркознавча експертиза підтвердила, що почерки на вилученому тексті телеграми у Зеленцова і на аркуші, взятому з робочого столу Павловського, ідентичні, про що в справі є окрема експертна довідка.

Цього ж дня слідчий подав донесення: «Согласно ордеру от 3.06.22 г. сотрудник ГПУ произвёл обыск у гр. Павловского. При обыске ничего не обнаружено. Сам Павловский умер 27.05.22 г.» [5, арк. 11, 12, 13, 14, 15-15 зв.].

В. Зеленцов на допиті все ж стверджував, що текст, вилучений у нього, написаний ним власноручно. Ймовірно, для нього було принципово, щоб ім'я І. Павловського не фігурувало в кримінальній справі. Звинувачення ж на адресу Зеленцова були дуже серйозні: «Викрадення й використання зі злочинною метою державних документів» [5, арк. 16 зв.]. Заволодіння телеграмою слідчі трактували як шпигунство, оскільки документ, наголошують вони, є суворо таємним і був здобутий незаконним шляхом, а його конфіденційний зміст розголошений серед священиків та віруючих. Ці та інші інкриміновані єпископові звинувачення потягнули за собою засудження до смертної кари, відміненої через деякий час через рішучі протести громадськості й негативний міжнародний розголос.

Про що ж ішлося в телеграмі, події навколо якої набули такого резонансу? Наводимо її текст мовою оригіналу із збереженням пунктуації та орфографії: «Харьков. ГПУ. Предценизком.

Сводка на 29.04.1922 г.

Агитационная кампания проведена по всей губернии, поднят вопрос изъятия ценностей на большинстве заводов, фабрик, учреждений, воинских частях, пройдя под лозунгом: «Не дадите – отберём!». В особенности агитационная работа проводилась агитпропом с широким участием жен[ского]отдела, К[оммунистического] С[оюза] М[олодёжи] и п[олит]о[тдела]див[изии]а. В городах состоялось до 40 докладов, по которым вынесены единогласные резолюции положительного характера, общее количество проголосовавших – до 15 тысяч человек. На 6 предприятиях собрания не состоялись ввиду неявки. Водопроводчики и транспортники в количестве 142 человек высказались против изъятия. В местной газете даётся информация о ходе изъятия – помещено всего 800 статей, заметок, резолюций.

Отношение крестьян к изъятию пассивное, неоткрыто отрицательное. В Кон[стантино]градском и Кобелякском уездах изъятие заканчивается при активном участии крестьян, даже духовенства. В уездах инцидентов не было. При изъятии церквей в городах были два инцидента, причём у Полтавской церкви на базаре собрались до 1 000 человек, преимущественно торговцев, поднят протест, но Комиссия не прекратила работу и проводила изъятие в их присутствии.

28.04 при снятии риз в Сретенской церкви за киотой Божьей матери найдено 17 серебрянных ложек, около 500 николаевских рублей, столько же петлюровских. Характерно отсутствие описей до 1917 года, невозможно определить, но основания для привлечения к суду ревтрибунала имеется в отношении последней церкви за исключением автокефальной, где всё в порядке. Автокефалисты держатся лояльно и не препятствуют изъятию. В уездах изъятие проходит в 9-ти церквях, осталось 7. В уездах приступлено к изъятию в 2-х монастырях, согласно инструкции высланы уполномоченные.

В городе изъято 20 пудов 27 фунтов 33 золотника 27 долей серебра, бриллиантовых вещей 15 золотников 24 доли, жемчуга 23 золотника 18 долей, камней 376 из коих чистый вес бриллиантов 14,75 карата.

Из Кон[стантино]градского уезда поступило 8 пудов 94 золотника серебра. Всего серебра 29 пудов 12 фунтов 29 золотников 39 долей.

В церквях оставлены согласно инструкции необходимые для служения предметы на срок от 4-х дней до 2-х недель, в распоряжение губкомиссий для представления малоценных вещей.

Губ[ернская]комиссия заседала семь раз, кроме того имеются летучие заседания перед каждым изъятием. В городах работа будет закончена в срок.

№ 22 / 2580.

Предгубценизком – Линдэ.

Верно. Секретарь ГО ГПУ – Копелевич»

Скориставшись цією інформацією, В. Зеленцов намагався сам і через інших священників попередити полтавське духовенство про дотримання інструкцій, не ховати інвентарні книги та інші застороги. Він у записці до отця Алексія (прізвище не вказане – авт.) писав: «Эта телеграмма, близко касающаяся полтавского духовенства. Только она составляет очень щекотливый окрас для того, кто лишь станет её читать. Поэтому прошу не разглашать источника и далее не упоминать самого слова «телеграмма». Мне кажется, что необходимо, не созывая пастырского собрания, что неудобно, немедленно предупредить как либо отцов-настоятелей о том, что в телеграмме сказано» [5, арк. 21].

В. Зеленцов за наслідками першого арешту вийшов на свободу, але вже у 1925 році був заарештований вдруге. Після проведення слідства в Полтаві [6] був переведений для його продовження до Москви й засуджений до смертної кари.

Отже, аналіз подій та наведених документів засвідчують жорсткий і послідовний курс більшовиків на нав'язування суспільству ідей атеїстичного світогляду через насилля. Репресії проти священнослужителів за саботаж кампанії мали на меті викликати в них страх й упокорення перед владою. У цій політиці віддзеркалилися й долі двох полтавців з альтернативними світоглядними цінностями. Жертвами більшовицького терору початку 1920-их років стали й інші священники українських губерній з формулюваннями при винесенні рішень про покарання: «за підбурювання і протидію органам влади», «саботаж при вилученні церковних цінностей», «скликання явочним порядком незаконних зборів віруючих», організація так званих «волинок», «розповсюдження чуток» тощо. На конкретному прикладі у статті показаний механізм цього процесу.

Варто зазначити, що за підрахунками істориків кампанія вилучення церковних цінностей дала в підсумку 4,6 млн. золотих карбованців. Безпосередньо на допомогу голодуючим за пропозицією Л. Троцького уряд виділив 1 млн. карбованців, проте жодного документа, який би підтверджував використання цих коштів за призначенням, не виявлено. Як констатував російський історик М. Покровський, зібрані та не розграбовані тоді ж церковні цінності пішли передовсім на проведення самої кампанії з вилучення, а точніше на організацію розколу й спроби повного розгрому Православної церкви [1, с. 82]. Про цинізм більшовицької риторики свідчить структура зовнішньої торгівлі СРСР – у 1923 році було продано на експорт 16 млн. пудів зерна. з них 6 млн. пудів вивезено з України. За оцінками експертів якість хліба була вищою, ніж до війни. З цього приводу американська газета «Чикаго Трибюн» обурено писала: «У той час, як АРА (Американська міжнародна організація допомоги голодуючим – авт.) доброзичливо годує 75 тисяч росіян біля Одеси і декілька сотень тисяч усередині Росії, російський уряд вивозить тисячі тонн зерна у Німеччину й Туреччину. Вивіз зерна з Росії в той час, як АРА годує тих, хто голодує, говорить про непотрібність цієї допомоги» [17, арк. 25].

Наприкінці літа 1922 року темпи кампанії пішли на спад, однак увага до неї зберігалася в контексті антирелігійної політики держави.

Список використаних джерел

1. Архивы Кремля. Политбюро и церковь. 1922-1925 гг. : [в 2 кн.]. Кн. 1 / изд. подгот. : Н. Н. Покровский, С. Г. Петров. – М. ; Новосибирск : Сиб. хронограф, РОССПЭН, 1998. – 599 с.
2. Бабенко Л. ДПУ проти священика Василя Зеленцова / Л. Бабенко // Історична пам'ять : наук. зб. / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2002. – № 1-2. – С. 119–122.
3. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.) : монографія / Л. Бабенко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. – 549 с.
4. Безверхній О. До питання про зв'язки І. Ф. Павловського з істориками та громадськими діячами Швеції / О. Безверхній // Край. – 2011. – № 82 (лютий). – С. 6–8.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6, спр. 72073–ФП.
6. ГДА СБУ, м. Полтава. – Спр. 2765.
7. Із щоденника О. О. Несвіцького «Город Полтава в дни революции и в смутное время 1917-1922» // Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської Вченої Архівної Комісії. – Полтава, 1993. – С. 238–249.
8. Киридон А. М. Час випробування : держава, церква суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років / А. М. Киридон. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
9. Коротенко В. Особистий архівний фонд І. Ф. Павловського в ЦДІА України / В. Коротенко // Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської Вченої Архівної Комісії. – Полтава, 1993. – С. 108–112.
10. Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. / О. О. Нестуля. – К. : Нац. акад. наук. України, Ін-т історії України, 1995. – Ч. 1 : 1917 р. – середина 20-х років. – [Б.м.] : [Б.в.], 1995. – 280 с.
11. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919-1991) / Ю. Парамонов, Л. Бабенко та ін. – Полтава : АСМІ, 2005. – 206 с.
12. Пашенко В. О. Православ'я в новітній історії України : в 2 ч. Ч. 1. / В. О. Пашенко. – Полтава : [Б.в.], 1997. – 354 с.
13. Пустовіт Т. З родинного фотоальбому Павловських / Т. Пустовіт // Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської Вченої Архівної комісії. – Полтава, 1993. – С. 232–235.
14. Стороха Є. І. Ф. Павловський як біограф І. П. Котляревського / Є. Стороха // Край. – 2011. – № 82 (лютий). – С. 5–6.
15. Тригуб О. П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922-39 рр.) : між державним політичним управлінням та реформацією : монографія / О. П. Тригуб. – Миколаїв : Вид-во МДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 20, спр. 995.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1662.
18. Шендрик Л. І. Ф. Павловський (1851-1922) – перший директор музею історії Полтавської битви / Л. Шендрик // Рідний край. Альманах Полтавського державного педагогічного університету. – 2009. – № 1 (20). – С. 199–202.

ONE EPISODE FROM THE LIFE OF TWO POLTAVIANS: ON THE HISTORY OF CHURCH-STATE RELATIONSHIPS IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 1920S

The article represents the analyses of the initial deployment of anti-religious strategy of the Bolshevik power on the territory of Ukraine. It took place while the suppression of political and military resistance to Soviet system was occurring, the specific conditions of adaptation processes in Ukrainian society were characterized with the rejection of anti god-trust policy of Bolsheviks by the vast majority of population. The author gives facts which characterize the lives of the inhabitants of Poltava with the establishment of the power of the Bolshevik Party, based them on memoirs, archival documents and works of historians in the field of the subject of research. One of the first anti-religious campaign was to withdraw churches property from churches and monasteries on the pretext that concentration of funds will be used to resist and cope with the famine happened in 1921-1923. This fact became very principle, because the authorities refused to accept the proposal of the Orthodox Church of fundraising and food instead of church property to save famine victims. In this way, the Soviet power demonstrated the intention to destroy the church's economic base and to break it down in terms of the attitude to the campaign. The attention is paid to the role of the Soviet bodies of state security (All-Ukrainian Emergency Commission, since March 1922 – the State Political Administration) which was played in the organization and operational support of the campaign of church property withdrawal. The heads of the provincial departments of the VUCHK-DPU were part of the “troika” – the emergency bodies that secretly coordinated the actions of all authorities. The facts of arbitrariness, impunity, and immoral acts of the Chekists are given.

Mechanisms to combat various categories of opponents of the Bolshevik policy in the field of religious life were revealed with the help of relevant examples of the conflict between the Bolshevik regime in Poltava and the following reputable social science and religious leaders as I. Pavlovsky and V. Zelentsov. Their efforts to rescue the clergy of Poltava churches from being arrested and accused of harboring religious values were considered as an expression of citizenship, humanistic principles in relation to the victims of famine. Bishop V. Zelentsov was arrested on May 30, 1922 and sentenced to death. A copy of telegram about the course and methods of the campaign, delivered by I.F. Pavlovskiy to V. Zelentsov, and the acquaintance of the clergy with its content were charged and presumed as espionage. The methods and technologies of repression, social and psychological features of representatives of the new government are shown.

Keywords: state-church relationships, Ivan Frantsevych Pavlovskiy, bishop Vasyl Zelentsov, Poltava, Orthodox Church, the campaign of withdrawal of church property, public body of state safety, repression

Надійшла до редакції 16 лютого 2017 року

* * *